

УДК 94 (477.83/86)''1941/1943'':352(=411.16):930.25

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІЯЛ МАТЕРІЯЛІВ ІЗ
УКРАЇНСЬКИХ АРХІВОСХОВИЩ ЩОДО ВИСВІТЛЕННЯ
ІСТОРІЇ ЮДЕНРАТІВ ДИСТРИКТУ ГАЛИЧИНА (1941–1943 рр.)****Володимир ЗІЛІНСЬКИЙ**Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства

У статті проаналізовано архівні матеріали, у яких є відомості про юденрати дистрикту Галичина. Досліджується внутрішній зміст документів. Вивчається їх інформаційний потенціал.

Ключові слова: Друга світова війна, дистрикт Галичина, Голокост, юденрати.

З метою керування єврейським населенням на окупованих територіях нацистська влада організувала єврейські ради (юденрати). На них була покладена відповідальність за реалізацію нацистської політики щодо євреїв. Роль, яку відігравали юденрати в роки Другої світової війни, є однією з найконтroversійніших. З одного боку їх представники старались допомогти одновірцям, а з іншого боку вони під страхом смерти повинні були виконувати усі накази німців.

У пропонованій студії на основі матеріалів із українських архівосховищ ми намагатимемося висвітлити різні аспекти діяльності юденратів на території дистрикту Галичина. Йдеться про керівництво єврейською громадою, соціальну та економічну опіку, виконання наказів німців тощо. Мета статті насамперед полягає у з'ясуванні інформаційного потенціалу документів з архівосховищ України щодо ролі і особливостей функціонування єврейських рад у дистрикті Галичина. Також публікація повинна продемонструвати, якими архівними документами може користуватись дослідник історії Голокосту задля вивчення означеної теми.

Дослідження здійснене на основі матеріалів, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ), Державному архіві Львівської області (далі – ДАЛЮ), Державному архіві Тернопільської області (далі – ДАТО), Державному архіві Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), а також у Галузевому державному архіві Служби безпеки України в м. Києві (далі – ГДА СБУ) і Центральному державному архіві вищих органів влади та управління у м. Києві (ЦДАВОУ). Загальну інформацію про фонди, використані в дослідженні, містять довідкові публікації. Це видання Державного комітету архівів України “Архіви окупації: 1941–1944 рр.”¹, “Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій

¹ Архіви окупації. 1941–1944 / [Держ. ком. архівів України, упоряд. Наталія Маковська]. – Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 32–51, 69–70, 253–260, 339–355, 501–510.

території України (1941–1944)»², та “Галузевий державний архів СБУ: путівник”³.

Функціонування юденратів на території дистрикту Галичина частково досліджували такі історики як Дітер Польш⁴, Томас Зандкюлер⁵, Еліяху Йонес⁶, Жанна Ковба⁷ і Якуб Хонігсманн⁸. Також є невеликі дослідження, присвячені історії юденратів в регіонах чи певних містах. Зокрема, деякі аспекти історії єврейської ради Жовкви висвітлені у статті Людмили Байбули⁹, діяльність юденрату в Раві-Руській описана в колективній інформаційній брошурі (автор-упорядник Любов Кремінець¹⁰), історії єврейської ради Борислава в своєму дослідженні торкається дослідниця Юлія Кисла¹¹, а функціонуванню єврейських рад Тернопільщини присвячена стаття Оксани Ятищук¹², в якій, до речі, допущено багато неточностей.

Утворення та діяльність юденратів була пов’язана із військовими успіхами нацистів у Польщі у вересні 1939 р. На захопленій території опинилась величезна кількість євреїв. Нацистська верхівка вирішила створити спеціальне самоуправління. Відтак 21 вересня 1939 р. Райнгард Гейдріх, начальник поліції безпеки (Sicherheitspolizei або Зіпо) і Служби безпеки (Sicherheitsdienst або СД, розвідувальної служби нацистської партії), надіслав усім командирам айнзацгруп таємну депешу, в якій уперше йшлося про створення єврейських рад¹³. Діяльність

² Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) / Упоряд. Марина Дубик. – Київ, 2000. – С. 70–74, 96–112, 154–175.

³ Галузевий державний архів СБУ: путівник / ГДА СБУ. Автори упоряд.: В.М. Даниленко (відп. упоряд.) та ін. – Харків: Права людини, 2009. – С. 105–109.

⁴ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens / Dieter Pohl. – Munich: Oldenbourg. – 1996. – S. 105–108.

⁵ Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944 / Thomas Sandkühler. – Bonn: Dietz, 1996. – S. 202–208.

⁶ Йонес Е. Евреи Львова в годы Второй Мировой Войны и катастрофы европейского еврейства 1939–1944 / Йонес Елияху. – Москва, 1999. – С. 112–133.

⁷ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки остаточного розв’язання єврейського питання / Жанна Ковба. – Київ, 2009. – С. 81–82.

⁸ Honigsman J. Zagłada żydów Lwowskich / Honigsman Jacob. – Warszawa, 2007. – S. 29–33, 65–67; Хонігсманн Я. Юденраты в западной Украине / Яков Хонигсманн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jewish-heritage.org/hnqsmn2.htm>

⁹ Байбула Л. Історія єврейської громади в Жовкві: розквіт, загибель, спадщина / Людмила Байбула // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2000. – Вип. XII. – С. 149–161.

¹⁰ Життя та загибель єврейської громади (на прикладі міста Рави-Руської) [упорядник Любов Кремінець. – Видання друге, доповнене, Львів, 2014. – С. 15–18.

¹¹ Кисла Ю. Вживання за екстремальних умов: Голокост у Бориславі (1941–1944) / Юлія Кисла // Голокост і сучасність: студії в Україні і світі. – 2012. – №1 (11). – Київ. – С. 9–33.

¹² Ятищук О. Функціонування юденратів на Тернопільщині у період німецької окупації / Оксана Ятищук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2013. – Випуск 1, Частина 2. – С. 57–61.

¹³ Hilberg R. Die Vernichtung der europäischen Juden / Raul Hilberg. – Frankfurt am Mein, 1990. – Band 1. – S. 201.

юденратів у генерал-губернаторстві регулював наказ генерал-губернатора Ганса Франка від 28 листопада 1939 р. Від 7 серпня 1941 р. ці закони також були введені і на території дистрикту Галичина¹⁴. В кожній єврейській общині мав бути утворений представницький орган. Голову юденрату обирала єврейська громада. Про його вибір слід було відзвітувати районному керівникові адміністрації (Kreishauptmann) або міському голові (Stadthauptmann), які мали право змінити склад ради. Наприклад, в актах НДК¹⁵ йдеться про те, що в Раві-Руській юденрат створив районний керівник Хагер та міський голова Ляскі, комісари у справах євреїв – Штруххольд і Гольц¹⁶. Головними завданнями юденратів були реєстрація населення і контроль за ним, організація примусової праці, проведення переселення в гетто, соціальна та економічна опіка, співпраця із німецькою поліцією в здійсненні конфіскації різноманітного майна та проведенні депортацій євреїв під час масового знищення. Насамперед єврейська рада мала виконувати німецькі накази, а всі євреї були зобов'язані підкорятись юденратові. В разі невиконання розпоряджень німців винний мав бути скараний на смерть. Представництво створювалось в населених пунктах, де було понад 50 євреїв. Якщо населення складало не більше 10 000, то в керівництві юденрату мало бути 12 осіб, а якщо більше, то 24¹⁷. Часто це не співпадало.

У столиці дистрикту Галичина, у Львові, юденрат (Jüdische Gemeinde der Stadt Lemberg) було створено 22 липня 1941 р¹⁸. На початку єврейська рада складалася з 10 секцій і тисячі працівників. До керівництва входило 6 осіб, згодом число зросло до 12. У липні 1942 р їх було вже 30¹⁹. Адміністрація львівського юденрату була величезна і складалася із 4 тисяч осіб (4.5 % від усіх мешканців гетто)²⁰. В липні 1942 р., коли виробляли робочі картки, виявилось, що вже є п'ять тисяч працівників. Більшу їх частину було депортовано в серпні того ж року до табору смерті Белжець²¹. Для порівняння, в Коломиї, в юденраті, в різний час працювало від 300 до 500 чоловік, а у Дрогобичі – більше 250²².

¹⁴ Mazur G., Skwara J., Wegierski J. Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa: 1 IX 1939 – 5 II 1946 / Grzegorz Mazur, Jerzy Skwara, Jerzy Wegierski. – Kraków, 2007. – S. 224.

¹⁵ НДК – Надзвичайна державна комісія зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР (Далі – НДК). Створена Указом Президії ВР СРСР 2 листопада 1942 р. До її складу входили обласні та районні відділи.

¹⁶ ДАЛЮ. – Ф. П-3 (Львівський обласний комітет Компартії України). – Оп. 1. – Спр.278. – Арк. 10.

¹⁷ Арад І. Катастрофа євреїв на окупованих територіях Советского Союза (1941–1945) / Ицхак Арад. – Днепропетровск: Центр ТКУМА, 2007. – С. 169–170.

¹⁸ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки остаточного розв'язання єврейського питання. – С. 81.

¹⁹ Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. – S. 202.

²⁰ Trunk I. Judenrat: The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation / Isaiah Trunk. – Lincoln: University of Nebraska Press, 1996. – P. 51.

²¹ Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. – S. 204.

²² Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. – S. 106.

Фінансування юденрату у Львові, як і в інших містах, здійснювалося багатими членами єврейської громади. Так тривало до грудня 1941 р., поки не почався хронічний дефіцит коштів. Поліція безпеки (Зіпо) ще з літа 1941 р. використовувала юденрати, аби отримати жертви для проведення акцій вбивств. Ця проблема для єврейських рад появилася від початку німецького панування. Для юденратів інших дистриктів генерал-губернаторства таких небезпек не було, оскільки вбивства євреїв до 1942 р. не були першочерговим завданням. Ось чому персонал юденратів в Галичині дуже часто змінювався. Його членів або міняли, або розстрілювали²³. Німецький дослідник Томас Зандкюлер пише, що на моральний занепад працівників єврейських рад передусім впливало те, що часто змінювались керівники юденратів, а також вони виконували накази, які сприяли “остаточному вирішенню єврейського питання”²⁴. На думку очевидця тих подій, д-ра Філіпа Фрідмана, ті, хто працював у львівському юденраті, поділялися на два типи. Перші мислили категоріями часів Австро-Угорщини і думали, що німці, передовсім, є культурний і порядний народ. Вони надіялись, що їм дозволять організувати нормальне життя єврейської громади. Натомість друга категорія – це люди, які намагались пристосуватись до нових обставин з максимальною вигодою для себе²⁵.

Юденрати мали велику кількість відділів. Зокрема структура львівського юденрату була такою: відділ кадрів, житловий відділ, господарчий відділ, відділ праці, відділ охорони здоров'я, соціальний відділ, юридичний відділ, статистичний відділ, будівельний відділ, відділ освіти, похоронний відділ, відділ релігії²⁶. Інші юденрати дистрикту Галичина мали аналогічну структуру і відрізнялись хіба що чисельністю.

Єврейська служба порядку Львова (Judische Ordnungsdienst Lemberg) рішенням керівника СС і поліції Фріца Кацмана була створена в листопаді 1941 р. Спочатку поліцейськими ставала молодь, яка походила з інтелігенції. Відомо, що багато хто з них згодом тікав як дезертир, аби не бути причетним до “остаточного вирішення єврейського питання”²⁷.

Щоб досліджувати історію єврейських рад на території дистрикту Галичина, слід мати загальну уяву, якими архівними документами можна користуватись задля реконструкції подій тих часів. У нашому дослідженні намагатимемося проаналізувати саме такі матеріяли. Мова йде про документи, які зберігаються

---

²³ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. – S. 106.

²⁴ Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. – S. 202.

²⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 4620 (Колекція документів з історії Великої Вітчизняної Війни 1941–1945 рр.). – Оп. 3. – Спр. 289. – Арк. 33.

²⁶ Йонес Е. Евреи Львова в годы Второй Мировой Войны и катастрофы европейского еврейства 1939–1944. – С. 120–131.

²⁷ Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. – S. 205.

в українських архівосховищах. Аналізовані архівні матеріали мають різноманітне походження. Вони були видані юденратами, районними керівниками цивільної окупаційної адміністрації, міськими управами, також є документи внутрішнього управління дистриктом, поліції безпеки (Зіпо). Мова документів в основному німецька, проте, деякі з них є польською, російською і українською мовами²⁸.

За інформаційною наповненістю архівні матеріали можна згрупувати на:

1. Документи юденратів, в яких ради подають інформацію про єврейське населення місцевій окупаційній владі.

Для керівництва єврейською громадою німцям потрібні були дані про чисельність населення, статевий чи віковий склад, працездатну спроможність, кількість представників певного фаху і т. ін. В українських архівосховищах збереглась низка документів, в яких юденрати подають таку інформацію.

Тернопільський юденрат створено наприкінці липня 1941 р. Так само як і у Львові, одне з його першочергових завдань – збір контрибуції, а також підрахунок чисельності єврейського населення. За даними юденрату в місті перебувало приблизно 20 тисяч євреїв²⁹.

У ДАЛО зберігається розпорядження губернатора дистрикту (7 січня 1942 р.) для всіх керівників районів щодо місця перебування євреїв. Йшлося про те, що юденрати мали встановити імена тих євреїв, які після 7 серпня 1941 р. без дозволу переселились зі свого постійного місця перебування на якусь іншу територію. Після ідентифікації цих осіб, служба безпеки (СД) мала скеровувати їх до таборів примусових робіт³⁰.

Також у ДАЛО є розпорядження міського голови Львова від 25 березня 1942 р. щодо реєстрації усіх працюючих єврейських робітників. Усі підприємства та служби, де працювали євреї, повинні були скеровувати списки з їх даними до управління поліції (до 27 березня 1942 р.). Юденрат мав подати таку інформацію. Всі, незалежно від статі і віку, хто не працював, повинні були зареєструватись в єврейській раді. Вони мали вказати житло, вік, сімейне становище та професію. Витяги з реєстрації юденратом повинні були бути проштамповані і розглядалися як посвідчення. Той, хто після 1 квітня 1942 р. ще не мав такого документа, мав бути оштрафований³¹. Ще один цікавий документ з цього архіву виданий внутрішнім управлінням дистрикту (Abteilung Innere Verwaltung), де записані висновки наради (10 січня 1942 р.), на якій були присутні д-р Маурер – урядовець адміністрації дистрикту відповідальний у справах поліції (Innere Verwaltung,

²⁸ Російською та українською записані документи НДК.

²⁹ ДАТО. – Ф. Р-274 (Тернопільська обласна комісія сприяння Надзвичайній державній комісії з обліку збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками та їхніми спільниками, 1944–1946 рр.). – Оп.1. – Спр.123. – Арк. 114.

³⁰ ДАЛО. – Ф. Р-24 (Львівське окружне староство губернаторства дистрикту Галичина, 1941–1944 рр.). – Оп. 1. – Спр. 392. – Арк. 1.

³¹ ДАЛО. – Ф. Р-37 (Львівське міське староство губернаторства дистрикту Галичина, 1941–1944 рр.). – Оп.4. – Спр. 140. – Арк. 41–42.

Polizeiangelegenheiten), начальник поліції (Polizeidirektor) д-р Ульріх, майор Вайзе – командир поліції порядку (Kommandant der Ordnungspolizei), керівник житлового відділу (Wohnungsamt) Умбек, головний будівельник міста (Stadtbaudirektor) д-р Гальбауер, полковник Бізанц з відділу внутрішнього управління дистрикту, уповноважений у справах опіки за населенням (Abteilung Innere Verwaltung, Bevölkerungswesen und Fürsorge). Наслідком обговорення стало рішення, що юденрат має подати списки тих євреїв, які працюють непродуктивно. Згідно з документом, цих людей мали виселити у маленькі провінційні міста. З собою дозволялося брати лише ті речі, які є необхідними. Справи звільнення квартир і передання меблів мав вирішувати юденрат. Не виселяли лише тих, хто працював і їх найближчих родичів, фахових робітників, а також тих, хто займався домашньою роботою, ремісництвом і дрібною торгівлею³². Цей документ також можна розглядати як непряму співучасть юденрату у знищенні частини єврейського населення Львова. Бо саме за цими списками німці відбирали тих, кого першим з міста скеровували до табору смерті Белжець. До речі, в дистрикті (в Бориславі) були відомі випадки, коли члени юденрату викреслювали з подібних списків заможних євреїв, які платили хабар³³.

Як потім, після війни, згадував д-р Філіп Фрідман, німці дуже хитро провели березневу акцію (1942 р.). Єврейське населення спочатку вважало, що це було звичайне переселення. Потім, коли вже було зрозуміло, що люди пропали, то мешканці гетто сподівалися, що подібні речі відбуватимуться лише з безробітними. Також Фрідман відзначає, що під час акції в концтабори скерували кількох єврейських поліцейських, які рятували членів єврейської громади³⁴. Велика частина львівських євреїв ще в лютому догадувалась про можливі проблеми для безробітних. Багато людей одразу ж звернулись до юденрату, аби там їм призначили будь-яку роботу. Проте це було неможливо, оскільки відділ праці при юденраті був уже розформований. Він діяв при міській управі та очолив його німець Гайнц Вебер. Щоденно юденрат скеровував йому певну кількість робітників, якими той розпоряджався на власний розсуд³⁵.

Інформацію подавали не лише про працююче і непрацююче населення. Юденрати збирали дані про людей одної кваліфікації та передавали її німцям. У ДАЛО зберігається лист (23 червня 1942 р.) єврейської ради Дрогобича до служби охорони здоров'я у Львові (Gesundheitskammer), де вказано, що юденрат надсилає заповнений формуляр на персонал єврейських фармацевтів і допоміжний персонал³⁶.

---

³² ДАЛО. – Ф. Р-37. – Оп. 4. – Спр. 140. – Арк. 61–63.

³³ Кисла Ю. Вживання за екстремальних умов: Голокост у Бориславі (1941–1944). – С. 19–20.

³⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 289. – Арк. 38.

³⁵ Honigsmann J. Zagłada żydów Lwowskich. – S. 44; Кахане Д. Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане / Давид Кахане. – Київ: Дух і Літера., 2009. – С. 68.

³⁶ ДАЛО. – Ф. Р-35 (Губернаторство дистрикту Галичина, 1941–1944 рр.). – Оп. 9. – Спр. 997. – Арк. 1.

Ради помагали шукати та впорядковувати інформацію про єврейські метричні книги. Є багато списків книг народжень, смертей та одружень, що склали представники єврейських громад³⁷. Інформація німцям була потрібна для підрахунку чисельности населення.

2. Документи, які засвідчують співучасть юденратів у здійсненні примусової праці.

Одне з основних завдань юденратів – це організація примусової праці євреїв. В українських архівах збереглися документи, які висвітлюють діяльність єврейських рад в цьому напрямку.

Голові львівського юденрату Йозефові Парнасу наприкінці жовтня 1941 р. Поліція безпеки (Зіпо) наказала надіслати 500 чоловіків в табір примусових робіт Куровичі. Він відмовився і його заарештували як заручника³⁸. В той час заступник Парнаса – Адольф Ротфельд, 2 листопада 1941 р. надіслав лист міському голові, в якому йшлося, що ще 30 жовтня все було зроблено в термін³⁹. Парнас, проте, був страчений. Його місце зайняв Ротфельд⁴⁰. Згаданий вище лист засвідчує пряму відповідальність юденрату за те, що 500 осіб потрапили до табору примусових робіт. Однак слід відзначити, що в Ротфельда не було можливості відмовити німцям, без негативних наслідків для себе.

Доказом участі єврейської поліції Львова в примусі до роботи є численні спогади. Серед них післявоєнні свідчення єврея Йозефа Датнера (1 березня 1948 р.), які він склав прокуратурі окружного суду у Варшаві (Prokuratura Sądu Okręgowego). Копії документу зберігаються в ГДА СБУ. Датнер згадував, що керівник відділу біржі праці у Львові, який займався справами євреїв (Arbeitsamt-Judeneinsatz) Гайнц Вебер часто наказував єврейській поліції порядку відловлювати людей з гетто до певної роботи. Деколи нещасні потрапляли до Янівського табору примусових робіт. Хоча, дехто давав Веберові хабарі і таким способом рятувався⁴¹. Ще один єврей Густав Бурий (склав свідчення 4 лютого 1948 р. в Катовіцах (Польща) згадував, що всі 800 євреїв фірми “Галіроль” здавали певну суму Веберові за послугу продовження терміну дії трудових посвідчень⁴².

У ДАТО зберігається листування між міською владою міста Скалат та місцевим юденратом. У ній обговорюються різні проблеми. Зокрема, міська влада просить залучити до громадських робіт єврейських працівників, надсилає

³⁷ ЦДАЛ, Ф. 755 (Архівне управління у Львові, 1941–1944 рр.). – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 257, 307–309, 317, 319–324, 398–401, 410–414.

³⁸ Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. – S. 146.

³⁹ ДАЛО. – Ф. Р-37. – Оп. 4. – Спр. 140. – Арк. 77.

⁴⁰ Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. – S. 146.

⁴¹ ГДА СБУ, Ф.13 (Колекція друкованих видань КГБ УРСР, 1920–1992 рр.), Спр. 987, Т. 2. – Арк. 49, 52–53.

⁴² Там само. – Арк. 43.

повідомлення про штраф для осіб, які занехаяли різними нечистотами власні ділянки землі в місті⁴³. Із листів стає зрозуміло, що виникали неузгодженості між місцевою міською владою та юденратом. Перші платили кошти, єврейським робітникам особисто, що не задовільняло юденрат. Його голова, Нірлер, запевняв міську владу, що кошти слід скерувати до єврейської ради, а та нараховує зарплатню за виконану роботу. У справу втрутилась вища інстанція. З Тернополя міському голові Скалата Хрущу було надіслано лист (30 вересня 1941 р.) від районного керівника, де було чітко роз'яснено, що робітники не повинні отримувати зарплату на руки. Гроші необхідно було скеровувати до юденрату. В листі детально описано тарифи оплати залежно від майстерности робітника⁴⁴.

3. Листування, різноманітні накази та розпорядження юденратів видані з метою керівництва єврейською громадою.

Коли створювали львівське гетто, цю акцію проводило СС, але саме юденрат був відповідальний за розселення⁴⁵, а також відповідно до наказу міського голови Львова (16 січня 1942 р.) – за порядок і чистоту усіх помешкань, де донедавна жили євреї⁴⁶. Після їх виселення до гетто в квартири вселялись або ж німці, або місцеві поляки чи українці.

Щоб керувати геттом, єврейські ради друкували оголошення. У Львові їх публікували в бюлетені юденрату. В ДАЛО зберігається перше число такого бюлетеня, датоване 1 січня 1942 р.⁴⁷. Там містяться офіційні розпорядження адміністрації дистрикту, детально розписано всю структуру єврейської ради, а також подано необхідну інформацію побутового характеру. Йдеться про видання продуктових карток, робочі посвідчення, питання житла і про організацію єврейської соціальної самопомоги.

Восени 1941 р. адміністрація дистрикту давала львівському юденратові спеціальні вказівки щодо харчового раціону єврейського населення⁴⁸. Згідно з розпорядженням від 6 серпня 1941 р. міського голови Львова Ганса Куята встановлено, що євреї могли на тиждень отримати кілограм хліба, 100 грам м'яса без кісток та інших м'ясних виробів, 50 грам цукрових виробів, 250 грам муки, каші або макаронів на десять днів, 100 грам жиру і 200 грам цукру на місяць. Особливий дефіцит був на жири та цукор. Літом 1942 р. навіть поляки чи українці не могли їх дістати. Рідко можна було придбати м'ясо і молоко⁴⁹. Восени 1941 р. євреї на тиждень могли придбати лише 700 грам хліба, 400 грам борошна в місяць і ще 100 грам цукру і мармеладу⁵⁰.

---

⁴³ ДАГО, Ф. Р-187, Оп. 1, Спр. 5. – Арк. 1–5.

⁴⁴ ДАГО. – Ф. Р-187. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1–3.

⁴⁵ Жидівська дільниця // Львівські вісті. – 1941. – Ч. 82. – 12 листопада. – С. 3.

⁴⁶ ДАЛО. – Ф. Р-37. – Оп. 4. – Спр. 913. – Арк. 30.

⁴⁷ ДАЛО. – Ф. Р-35. – Оп. 12. – Спр. 50.

⁴⁸ ДАЛО. – Ф. Р-35 – Оп. 9. – Спр. 638.

⁴⁹ Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. – S. 268, 271–272.

⁵⁰ Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. – S. 158.

Юденрати впроваджували спеціальні картотеки населення гетто. Їх робили за алфавітним принципом. Картотека львівського юденрату зберігається в ЦДІАЛ. На кожній картці є 6 пунктів: ім'я, прізвище, дата народження, проживання, ким і де працює, відмітки⁵¹. Є цікаві дані про місця роботи. Зокрема єврейка Іда Адлер працювала в таборі примусових робіт швачкою, а Лусія Адлер була робітницею в Зіпо⁵².

У Львові 28 жовтня 1941 р. була створена єврейська соціальна самопомога (Judische Sozialen Selbsthilfe (Hilfskomitees). Розпорядження підписав начальник цивільної адміністрації дистрикту (Chef des Amtes) Людвіг Льозакер⁵³. Самопомога функціонувала до жовтня 1942 р⁵⁴. В ДАЛО зберігається лист управи опіки за населенням (Bevölkerungswesen und Fürsorge) з Кракова до уряду дистрикту Галичина від 20 січня 1942 р. В ньому йдеться, що реалізація опіки та добробут євреїв є винятково завданням єврейської соціальної самопомоги. Її слід відокремити від юденратів, однак вони зобов'язані утримувати самопомогу, без жодної юрисдикції щодо неї⁵⁵. Але насправді вона не працювала окремо від юденрату. У Львові самопомога могла утворювати лише безкоштовну кухню і службу, яка мала займатися зниклими людьми. Всім іншим забезпеченням займався юденрат. В реальності працівники самопомоги допомагали старшим самотнім євреям і дітям, батьки яких були замордовані⁵⁶.

Особливо важливим завжди було питання ідентифікаційних нарукавних пов'язок із зіркою Давида. В ДАТО зберігається листування тернопільського юденрату із місцевою німецькою цивільною адміністрацією щодо таких пов'язок для єврейських лікарів. Насамперед йдеться про уніфікацію їх єдиного стандарту⁵⁷.

4. Листування юденратів з німецькою цивільною адміністрацією у справах розбудови інфраструктури гетто.

Одне з головних завдань юденрату полягало в тому, що він повинен був дбати про створення належних житлових умов на території єврейського кварталу. В українських архівосховищах зберігається кілька документів, де це висвітлено. Зокрема, в ДАЛО зберігається лист (9 грудня 1941 р.), в якому йдеться, що відділ львівського юденрату у справах переселення ремісників і фахових робітників (Umsiedlungsstelle der Jüdische Gemeinde in Lemberg für Handwerker und Facharbeiter) надіслав головному будівельникові міста карти деяких територій

⁵¹ ЦДІАЛ. – Ф. 701 (Єврейська релігійна громада, 1941–1942 рр.). – Оп. 5. – Спр. 1–1186.

⁵² Там само. – Арк. 262, 283.

⁵³ ДАЛО. – Ф. Р-35. – Оп. 2. – Спр. 154. – Арк. 4.

⁵⁴ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. – S. 118.

⁵⁵ ДАЛО. – Ф. Р-24. – Оп. 1. – С пр. 392. – Арк. 3.

⁵⁶ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. – S. 118.

⁵⁷ ДАТО, Ф. Р-181 (Тернопільська міська управа Тернопільського округу дистрикту Галичина, 1941-1944 рр.), Оп. 1, Спр. 110. – Арк. 8, 23.

гетто⁵⁸. Очевидно, що йшлося про підготовку належного облаштування території, де мали жити кваліфіковані євреї.

Ще від травня 1942 р. німці планували зменшити і огородити територію єврейського кварталу⁵⁹. З цим пов'язано створення проєкту розпорядження міського голови щодо будівництва гетто у Львові. Точна дата не вказана. Записаний рік – 1942 р. (гетто існувало від листопада 1941 р.). В документі йдеться про огороження та зменшення площі єврейського житлового кварталу. Зазначається, що арійці, які все ще живуть в межах цієї території, мають її покинути. В разі непослуху передбачався грошовий штраф або ув'язнення на три місяці. За наділення житла відповідальним залишався юденрат.⁶⁰

Дня 27 травня 1942 р. був скерований лист від львівського юденрату до головного будівельника міста д-ра Гальбауера, в якому описано пропозицію євреїв щодо формування для них житлового кварталу. Представники єврейської ради пропонували лишити їм більше території. Вони зазначали, що в будинках, які опиняться поза гетто живуть євреї, які працюють на Вермахт, і їх не буде де поселити⁶¹. Юденрат тут мав усі підстави домагатись свого, адже в ДАЛО зберігається звернення оберфельдкомендатури 365 до єврейського відділу переселення (Jüdische Umsiedlungsstelle). Там наголошено, що робітники, які працюють на Вермахт, мають жити в ідеальних умовах⁶². Очевидно, що юденрат використовував цей факт як можливість залишити більшу територію єврейського кварталу, а такі умови для робітників можна було забезпечити лише в тих частинах гетто, які мали відділити. Попри старання єврейської ради, все ж територія житлового кварталу була зменшена.

Важливими були питання технічного оснащення кварталу. Зокрема, житловий відділ львівського юденрату (Wohnungsamt der Jüdische Gemeinde der Stadt Lemberg) 11 травня 1942 р. надіслав лист до будівельного відділу міської управи (Bauabteilung der Stadtverwaltung), в якому просив, аби в єврейському кварталі було забезпечене електропостачання, водопостачання та каналізація⁶³. У відповідь головний будівельник міста д-р Гальбауер написав керівникові юденрату Генрикові Ландесбергу (18 травня 1942 р.). До листа був долучений попередній план очікуваного єврейського кварталу. Також в документі зазначалось, що за забезпечення водопостачання, електроенергії та функціонування каналізації відповідає сам юденрат⁶⁴.

---

⁵⁸ ДАЛО, Ф. Р-37, Оп.4, Спр. 140. – Арк. 65.

⁵⁹ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. – S. 222.

⁶⁰ ДАЛО, Ф. Р-37, Оп.4, Спр. 140. – Арк. 26-29.

⁶¹ Там само. – Арк. 21-24.

⁶² Там само. – Арк. 25.

⁶³ Там само. – Арк. 34.

⁶⁴ Там само. – Арк. 31.

У ДАЛО зберігається справа з листуванням дрогобицького юденрату з місцевою міською владою щодо зведення єврейського ринку. Дрогобицька єврейська рада в листі (6 вересня 1941 р.) до міського комісара скаржилася, що євреї не мають місця для торгівлі, а представники української поліції взагалі забороняють їм будь-що продавати чи купувати. Юденрат просив виділити окреме місце для ринку. У справі є кілька листів (січень – лютий 1942 р.) до технічного відділу місцевої цивільної адміністрації (Stadtverwaltung, Technische Abteilung) і міського голови. Плани реалізувати не вдалося⁶⁵. Також дрогобицький юденрат безрезультатно намагався відкрити єврейську школу. В листопаді 1941 р. рада на розгляд німецької влади подала статут майбутнього навчального закладу. Юденрат наголошував на тому, що в Дрогобичі на той час було 1040 дітей шкільного віку, а також достатня кількість вчителів євреїв⁶⁶. Однак ініціатива була безрезультатна.

5. Матеріали, що є доказом спроб юденратів захистити права євреїв або засвідчують утримання від допомоги членам громади.

Загалом історія юденратів була б неповна, якби не згадувати, що єврейські ради намагались (хоча рідко їм це вдавалось) відстояти певні права єврейського населення. Такі документи нечисленні, однак вони є. Зокрема, маємо матеріали тернопільського юденрату, в яких єврейська рада вказує на повну відсутність робочої сили для прибирання вулиць міста в арійському районі і ввічливо просить голову міста звільнити її від цього обов'язку⁶⁷. Окрім того юденрат Тернополя ще 20 серпня 1941 р. надіслав лист міській управі, в якому йшлося про скерування заяв євреїв у справі звільнення і зменшення оплати за розпізнавальні знаки єврейських будинків і підприємств⁶⁸.

У ДАЛО зберігається цікавий документ – лист юденрату Львова до міської управи (Stadthauptmanschaft) від 26 січня 1942 р. щодо заборони євреям користуватись трамваєм. Внаслідок цього багато робітників запізнювалися на роботу, а функціонери єврейської поліції не могли вчасно добратись до місця злочину. Через що юденрат просив дозволити євреям користуватись трамваєм. До листа було додано список підприємств, яким це необхідно насамперед. Міський голова відповів відмовою⁶⁹.

Юденрат був представницьким органом, але він не мав повноважень і можливостей щось вимагати від німецької окупаційної влади. Представники єврейських рад в багатьох випадках боялись або не вважали за потрібне допомагати членам громади. В Самборі єврей Гальберт Мозес разом з

⁶⁵ ДАЛО. – Ф. Р-1951 (Дрогобицька міська управа дистрикту Галичина, 1941–1944 рр.). – Оп. 1. – Спр. 269.

⁶⁶ Галів М. Між серпом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939–1944 рр. / Микола Галів. – Дрогобич, 2010. – 129-130.

⁶⁷ ДАЛО. – Ф. Р-181. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 2.

⁶⁸ ДАЛО. – Ф. Р-181. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 1.

⁶⁹ ДАЛО. – Ф. Р-37. – Оп. 4. – Спр. 140. – Арк. 53–55.

єврейським поліцейським Самуелем Брандом, якого він підкупив, перебуваючи на арійській території міста, 9 січня 1943 р. намагався повернути собі золото свого тестя (якого скерували до табору примусових робіт). Скарб був закопаний біля будинку. У цей момент його пограбували українці Стефан Калакун і Міхал Студент. Гальберт 10 січня звернувся до єврейської поліції, а та, своєю чергою, до кримінальної поліції міста. Обидвох кривдників затримали, а згодом заарештували. Проте, золото вважалось власністю німецької держави і було конфісковане, а самого Гальберта заарештували, як інших, що були причетні до справи. Можемо простежити небажання вплутуватись та допомагати Гальберту Мозесу зі сторони єврейської ради м. Самбора. Заступник голови ради – адвокат Северин Заусмер свідчив: “Категорично заперечую, що нібито хтось із єврейської ради останнім часом отримував для юденрату гроші або золоті предмети від Бранда Самуеля, а також Гальберта Мозеса. Пригадую собі, що 11 січня у коридорі будинку єврейської ради підійшли до мене троє збирачів шмат і один із них мені зізнався, що Гальберт знайшов банку із золотом і нарікав, що католики йому багато золота забрали. Я, аби позбутися їх, сказав, що я чув про золото, яке знайшов Гальберт”⁷⁰. Заусмер Северин ніяк не пробував допомогти, а навпаки – старався не надавати цій справі багато уваги. Він боявся стати співучасником “злочину” Гальберта.

6. Документи в яких є інформація про штрафування юденратів та незадоволення їх діяльністю, а також матеріали, які засвідчують виконання юденратом таких завдань німців, що безпосередньо вели до загибелі євреїв.

Тернопільський юденрат листувався з комісаром міста Зальтнером щодо єврейки Готфрід Шайндлі, яка під час роботи загубила свою розпізнавальну пов’язку. Їй видали спеціальне посвідчення, з яким її затримала українська поліція. Комісар Зальтнер був незадоволений тим, що юденрат вчасно не повідомив про випадок загубленої пов’язки і призначив раді грошовий штраф⁷¹.

У ДАЛО є лист від головного будівельника міста Львова до місцевої поліції Ульріха, датований 20 жовтнем 1942 р. В ньому йдеться, що багатьох євреїв, попри документи видані СС та поліцією, єврейська поліція порядку перехоплює та скеровує на іншу роботу. Її представники не визнають посвідчень і рвуть їх. Головний будівельник просив вплинути на єврейську поліцію, аби вона в майбутньому такого не чинила. Аналогічним є ще один лист (22 вересня 1942 р.), де будівельне підприємство “Eustachy Romanow” пише до єврейської поліції та жаліється, що її функціонери в їхніх єврейських працівників вилучили документи⁷².

⁷⁰ ДАЛО. – Ф. Р-77 (Спеціальний суд при Німецькому суді у Львові дистрикту Галичина, 1941–1944 рр.). – Оп. 1. – Спр. 324; Детальніша інформація про цей випадок є в статті: Зілінський В. Пограбування єврейського майна у м. Самборі під час нацистської окупації: аналіз явища на мікрорівні / Володимир Зілінський // Голокост і сучасність: студії в Україні і світі. – 2015. – № 1 (13). – Київ. – С. 109–123.

⁷¹ ДАТО. – Ф. Р-181. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 25–27.

⁷² ДАЛО. – Ф Р-37. – Оп. 4. – Спр. 140. – Арк. 5–6.

У ДАЛО зберігається судова справа між ненімецькою арійкою та німцями щодо меблів євреїв, які вони намагались у неї забрати. Постраждала вважала, що саме юденрат призначив її меблі іншим і так її хотіли ошукати⁷³.

Під час проведення акцій, внаслідок яких єврейське населення Львова вивозили до табору смерті Белжець, наприкінці березня 1942 р. як допоміжну силу нацисти використовували єврейську поліцію. Згідно зі звітом 6 українського комісаріату 25 березня до акції було залучено 12 німецьких поліцейських, 22 українських і 40 єврейських⁷⁴, 27 березня – 12 німців, 23 українці, і 39 євреїв⁷⁵, а 30 березня – 14 німців і 32 українці⁷⁶. Беручи до уваги зазначені цифри, можна встановити певну пропорцію. Наприклад, ув проведенні акцій 25, 27 і 30 березня від 6 комісаріату загалом в акціях взяло участь 38 німців, 77 українців і 79 євреїв. Відсотково – 19,59 % німців, 39,7 % українців, 40,72 % євреїв. Подібними були кількісні пропорції представників поліції і з інших комісаріатів. Наприклад від 1-го комісаріату 25 березня акцію проводили 10 німецьких, 20 українських і 40 єврейських поліцейських⁷⁷. 27 березня від 4 комісаріату брало участь 16 німецьких, 31 український та 38 єврейських поліцейських⁷⁸.

У Станіславові (тепер – Івано-Франківськ) начальник поліції та СС Фрідріх Крюгер дав наказ голові юденрату аби 3 серпня 1941 р. в будинку гестапо з'явилися єврейські вчителі, фотографи, музиканти, адвокати та ін. Усіх було розстріляно та закатовано. Це описано в документі НДК “Розстріли єврейської інтелігенції”⁷⁹.

Висновки.

Вивчення історії юденратів є частиною дослідження історії Голокосту. З одного боку ради керували єврейською громадою, себто здійснювали самоуправління. Це був представницький орган, який подекуди намагався відстоювати права євреїв. З іншого боку юденрати були спеціально створені з наказу нацистської влади, аби керувати і контролювати єврейське населення. Одне із основних завдань ради – організація примусової праці для євреїв, яка в більшості випадків, вела до загибелі. Також юденрати передавали німцям усю інформацію про населення гетто, зокрема тих, хто працював і хто був безробітним. Ці дані, безсумнівно, нацистам були потрібні, аби здійснити “виселення” людей,

⁷³ ДАЛО. – Ф. Р-35. – Оп. 13. – Спр. 85. – Арк. 1–2.

⁷⁴ ДАЛО. – Ф. Р-12 (Команда української поліції у Львові дистрикту Галичина, 1941–1944 рр.). – Оп. 1. – Спр.37. – Арк. 3.

⁷⁵ Там само. – Арк. 34.

⁷⁶ Там само. – Арк. 57.

⁷⁷ Там само. – Арк. 8.

⁷⁸ ДАЛО. – Ф. Р-12. – Оп. 1. – Спр.37. – Арк. 42.

⁷⁹ ДАІФО. – Ф. Р-98 (Станіславська надзвичайна державна комісія із встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників і їх спільників на території Станіславської області, 1944–1945 рр.). – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 122–124.; *Фоєрман Ю.* Щоденник зі Станіслава (1941–1943 рр.) / Юліуш Фоєрман. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – С. 9–10.

насамперед тих, які не були придатні до роботи. Потім наступала черга решти.

Документів, що висвітлюють діяльність юденратів в українських архівосховищах є доволі багато. За їх допомогою можна великою мірою реконструювати діяльність рад у сфері керівництва єврейською громадою. В архівах зберігаються різноманітні розпорядження, листи, бюлетені, за допомогою яких єврейські ради здійснювали управління. Є інформація про розбудову інфраструктури гетто. Здебільшого матеріяли стосуються території житлового кварталу та забезпечення його належними комунікаціями. Прикметно, що різноманітні клопотання юденратів до нацистської адміністрації стосовно покращень умов життя єврейської людности зазвичай відхилялись. Також в українських архівосховищах є документи, що є доказами співучасті юденратів, а особливо єврейської поліції порядку, в реалізації “остаточного вирішення єврейського питання”. Поліцейських використовували як допоміжну силу під час акцій, внаслідок яких єврейське населення потрапляло до табору смерті Белжець. Звичайно, що вони не діяли самовільно, а були під контролем у нацистів.

Окрему групу документів становлять ті, де йдеться про незадоволення діяльністю юденрату, а також єврейською поліцією, яка, попри перебування в структурі ради, в багатьох випадках, прямо підпорядковувалась різним органам німецької окупаційної адміністрації. Що цікаво, були випадки, коли у Львові головний будівельник міста був роздратований тим, що його робітників перехоплювали на вулиці і брали на інші роботи. В цьому проявлялась конкуренція між різними німецькими окупаційними структурами, адже єврейська поліція також підпорядковувалася біржі праці для євреїв (Arbeitsamt-Judeneinsatz) і відбирала мешканців гетто на роботу туди.

Деякі архівні матеріяли вказують на дії юденратів, спрямовані на захист прав членів громади. Це були рідкісні спроби, здебільшого приречені на відмову. Окрім таких випадків, представники єврейських рад, за певних обставин, навіть і не намагались домогти.

Опрацьовані архівні документи дозволяють зрозуміти не лише те, які теми за їх допомогою можна вивчати, але й ті, які не можна. Йдеться про матеріяли, які ще не виявлені в архівосховищах нашої держави (якщо вони взагалі збереглись). Насамперед – це списки євреїв, які юденрати подавали нацистам напередодні акцій “виселення”, по-друге – це документація єврейської поліції. Такі матеріяли дозволили б значно покращити студії над історією юденратів дистрикту Галичина.

**INFORMATIONAL POTENTIAL OF THE MATERIALS FROM
UKRAINIAN ARCHIVES IN COVERING THE HISTORY OF JEWISH
COUNCILS IN THE DISTRICT OF GALICIA (1941–1943).**

Volodymyr ZILINSKYI

The Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ancient History of Ukraine and Archival Studies

The archival materials about Jewish councils in the territory of the District of Galicia are analyzed in this article. Their informational potential and the inner content of the documents are researched.

Key words: World War II, the district of Galicia, Holocaust, Jewish councils.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2016

Прийнята до друку 21.11.2016